

پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه

شماره سوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۸: ۱۲۰-۱۰۳

تاریخ دریافت: ۱۳۸۷/۰۴/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۰۲/۱۹

نقش جوانان قوم لر در ساختار خویشاوندی و ازدواج در آن قومیت با

بررسی چهار فیلم سینمایی

خون بس، نامزدی، آرزوهای زمین و عروس در گهواره

صدف مینا*

مهدی مبارکی**

چکیده

از آنجا که اغلب فیلم‌نامه‌های استان لرستان با محور روابط خویشاوندی و الگوهای ازدواج در جوانان در بستر ویژگی‌های فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سنتی شکل گرفته و واقعیات اجتماعی جامعه سنتی لرستان را انعکاس می‌دهند، بررسی این مضمون مدخلی برای ارائه چشم اندازی از مناسبات و معیارهای اجتماعی- فرهنگی جامعه سنتی لرستان است. در این پژوهش با استفاده از تئوری بازنمایی و نیز تئوری تفسیر انسان‌شناسی تلاش دارد نقش جوانان در ساختار خویشاوندی قوم لر در استان لرستان شناسایی نموده و الگوهای حاکم بر روابط خویشاوندی و ازدواج جوانان را بر اساس جامعه مورد مطالعه (۴ فیلم منتخب) که بازتاب‌کننده واقعیات اجتماعی است، بشناسد.

مفاهیم کلیدی: ساختار خویشاوندی، ازدواج‌های تحمیلی، قومیت، جوانان.

Sadaf_mina22@yahoo.com

Mobaraki.mhd@gmail.com

* پژوهشگر گروه مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی استان مرکزی

** پژوهشگر گروه مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی استان مرکزی

مقدمه

رابطه هنر و اجتماع، رابطه‌ای قطعی است. آفرینش اثر هنری وابستگی مستقیم با زمینه‌ها اجتماعی- فرهنگی دارد. اثر هنری حتی اگر به طور مستقیم وقایع اجتماع معاصرش را در برنگیرد، تاثیر اجتناب‌ناپذیر آنها بر شکل‌گیری نگرش آفریننده اثر و رابطه‌اش با مخاطبان را به همراه دارد (کامیابی، ۱۳۸۷: ۱۰۰). شناخت هنر و ارتباطش با فرهنگی که در آن شکل گرفته است یکی از ضرورت‌ها در پژوهش‌های انسان‌شناسی است.

اقوام ایرانی با زبانهای متنوع، لهجه‌ها و گویش‌های متفاوت، شیوه‌های گوناگون امرار معاش، آیین‌ها و مراسم و مناسک سنتی و جنبه‌های کم و بیش متفاوت آن و موارد بسیار متنوع فرهنگی، همواره زمینه مناسبی برای پژوهش‌های انسان‌شناسی از سوی اندیشمندان اجتماعی، هنری و فیلم‌سازان داخل و خارج کشور بوده است. قوم لر از کهن‌ترین اقوام ایرانی است که دارای فرهنگی با ویژگیهای خاص بوده و برخی از عناصر فرهنگی این قوم متفاوت از دیگر اقوام ایرانی است و این ویژگی‌های خاص که شامل زبان، رسوم، عادات، هنرها و دیگر عناصر فرهنگی است باعث تمایز خرده فرهنگ قوم لر از دیگر اقوام ایرانی شده است و حال فیلم‌های سینمایی مربوط به قوم لر و موضوعات مطرح شده در آن مجموعه پیچیده‌ای است که شرایط طبیعی، اجتماعی، آداب و رسوم، هنجارها و ارزشهای این قوم را بازنمایی کرده و از آن‌جا که سینما بدون در نظر گرفتن تفسیر معانی موجود در آن برای یک انسان شناس اهمیت چندانی ندارد ما سعی کردیم به تفسیر این معانی از خلال علایم و نشانه‌های بازنمایی شده در این فیلم‌ها پردازیم تا شاید بتوانیم گوشه‌ای از فرهنگ یعنی ساختار خویشاوندی و کارکردهای ازدواج جوانان در قوم لر را بررسی کنیم، زیرا رابطه سینما با فرهنگی که فیلم در بستر آن شکل می‌گیرد رابطه‌ی یکسویه، گزینشی و فرعی نیست و سینما همواره سرشتی فرهنگی و اجتماعی دارد (اجلالی، ۱۳۸۳: ۸۰).

در این پژوهش مساله اصلی ما شناخت نقش جوانان در ساختار خویشاوندی قوم لر است که با توجه به بررسی ساخت و کارکرد نظام خویشاوندی در آن قوم، انواع ازدواج‌های تحمیلی برای جوانان و کارکردهای این ازدواج‌ها در حفظ و بقا نظام اجتماعی، با توجه به فیلم‌های ساخته شده در آن قومیت مورد بررسی قرار می‌گیرد،

زیرا یکی از نهادهای اولیه اجتماعی که به دلیل وابستگی و پیوستگی دائمی با ساختارهای خرد و کلان جامعه، در اکثر فیلم نامه‌های قوم لر متجلی شده است "خانواده و ازدواج" است.

ساختار خانواده در جامعه ایلی - طایفه‌ای لرستان بر پایه پدر سالاری است و کلیه مسئولیتها و نشانه‌های خانواده بر پدر متکی می باشد و به طور معمول تصمیمات او در خانواده لازم الاجرا است. بر پایه این اصل، ازدواج دو نفر جوان لر با یکدیگر به طور عمده به تمایل واراده اولیا آنها بستگی دارد و جوانان شخصاً و جدای از خانواده آزادی عمل لازم را برای شروع چنین امری ندارند و این پدران و ریش سفیدان آنها هستند که بنا به موقعیت و مصلحت اجتماعی به انتخاب همسر برای فرزند خود اقدام می کنند و فرزندان نیز بایستی به این تصمیمات تن دردهند. در این مقاله نیز ضرورت اصلی ما شناخت و تفسیر تنگناهای سنتی روابط خویشاوندی و بخصوص پیروی اجباری جوانان از والدین و عرف‌های موجود در جامعه برای همسرگزینی در جوامع طایفه‌ای - ایلی لرستان می باشد.

بدین ترتیب با توجه به اهمیت موضوع، این مقاله سه هدف را دنبال می کند. نخست: - شناخت الگوهای خویشاوندی و ازدواج در قوم لر. دوم: نقش جوانان در نهاد خویشاوندی و بررسی تنگناهای سنتی موجود در ازدواج برای آنان و سوم: کارکردهای ازدواج جوانان در حفظ کل ساختار اجتماعی قوم لر.

در راستای این اهداف، مقاله کانون توجه خود را به بررسی نقش جوانان در ساختار خویشاوندی و ازدواج در قوم لر قرار داده و درصدد پاسخ به این سوال است: نقش جوانان در ساختار خویشاوندی و ازدواج در فیلم‌های مرتبط با قوم لر چگونه بازنمایی شده است؟

پیشینه تحقیق

این مقاله در زمینه پیشینه مطالعاتی به سه بخش تقسیم می شود. در بخش اول که مرتبط با حوزه مطالعاتی تحقیق می باشد آثار قابل توجهی در اختیار است، از جمله این آثار می توان به فرهنگ قوم لر نوشته عزت الله چنگایی و محمد حنیف که در سه باب نوشته شده و انواع مراسم سنتی و مذهبی قوم لر را از جمله مراسم شادی، شیون و کار و

زندگی را به طرز قابل توجهی بیان می‌کند اشاره کرد (چنگانی، ۱۳۷۵)، اثر دیگر آئین‌ها و باورهای مذهبی مردم لرستان نوشته‌ی علیداد برزوئی (برزوئی، ۱۳۸۳) و بررسی تحولات فرهنگی و اجتماعی استان لرستان در دو دهه‌ی اخیر که شامل مجموعه مقالات همایش شورای فرهنگ عمومی استان بوده می‌توان اشاره کرد.

بخش دیگر، مباحث خویشاوندی و ازدواج جوانان در قوم لر است، از تحقیقات انجام گرفته در این زمینه که مورد بررسی قرار گرفت می‌توان به تحقیق بررسی تحولات اجتماعی و فرهنگی در طول سه نسل در خانواده‌های تهرانی کاری از تقی آزاد ارمکی، مهناز زند و طاهره خزائی اشاره کرد. در این تحقیق مسأله اصلی این است که، "آیا با وجود تحولات رو به گسترش و همه جانبه در جامعه، خانواده و شبکه‌های پیرامون آن توانسته است با بازتولید ارزشهای حاکم بر خود موجودیتش را در طول سه نسل تداوم بخشد یا خیر؟"

یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که خانواده در اجرای آداب و رسوم ازدواج توانسته است کارکردهای خود را حفظ کند و تداوم بخشد و به نسلهای بعد منتقل نماید. همچنین نقش حمایتی خود را به اعضایش، با وجود تغییرات، از دست ندهد. از طرف دیگر، با وجود پایایی کارکردهای آداب و رسوم ازدواج و تشدید در اجرای مراسم برخی از سنتها و ارزشهای حاکم بر خانواده، شبکه خویشاوندی تحت تأثیر تحولات فرهنگی و اجتماعی قرار گرفته و در نگرش به بعضی از آنها تغییرات مشاهده شده است. (آزاد ارمکی، ۱۳)

تحقیق دیگر کاری از محمد جلال عباسی و فاطمه ترابی است. موضوع تحقیق سطح، روند و الگوی ازدواج خویشاوندی در ایران بوده است. هدف از این تحقیق، بررسی سطح، روند و نیز عوامل اجتماعی، فرهنگی و جمعیت شناختی مرتبط با ازدواج خویشاوندی در ایران بوده است. یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که ازدواج خویشاوندی، علی‌رغم تأثیرپذیری ایران از فرایندهای مدرنیزاسیون، شهرنشینی و صنعتی شدن در دهه‌های گذشته، از ثبات و تداومی نسبی برخوردار بوده است. نتایج برخورداری همسران خویشاوند از ویژگی‌های سنتی را مورد تایید قرار داده و بیانگر سطوح و الگوهای متفاوت ازدواج خویشاوندی در میان قومیت‌های گوناگون است. انجام مطالعات جامع با استفاده از روش‌های کیفی برای آرایه درک عمیق‌تری از جنبه‌های

اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ازدواج و خویشاوندی در ایران مورد نیاز است. تحقیق دیگر بازتاب مسایل زوج و خانواده در نمایشنامه‌های ایرانی با رویکردی جامعه شناختی است. در این کار محققین احمد کامیابی مسک و مرضیه برزوئیان روابط و مسایل «زوج»، (زن و مرد) که مورد توجه نمایشنامه نویسان ایرانی بوده است را مورد بررسی قرار داده اند. با توجه به اینکه اغلب نمایشنامه‌های ایرانی با محور روابط «زوج» در بستر ویژگی‌های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، روانی و سنتی شکل گرفته و واقعیت‌های اجتماعی را انعکاس می‌دهند. شایان ذکر است، هیچ یک از این تحقیقات از منظر سینما به خویشاوندی و ازدواج نپرداخته است و این پژوهش از این حیث دارای نوآوری می‌باشد.

بخش دیگری از پیشینه این تحقیق به مقوله فیلم‌های سینمایی و بررسی آنها از دید انسان‌شناسی باز می‌گردد، از مهم‌ترین تحقیقات در زمینه سینمای مستند انسان‌شناسی کتاب سینمای قوم پژوهی است که توسط شهاب‌الدین عادل نوشته شده، از دیگر کتبی که به بررسی تحولات سینمای ایران پرداخته می‌توان به کتاب دگرگونی اجتماعی و فیلم‌های سینمایی در ایران نوشته پرویز اجلالی اشاره کرد که به بررسی جامعه‌شناسی فیلم‌های عامه پسند ایرانی (۱۳۵۷-۱۳۰۹) می‌پردازد که از نظر ساختار بررسی فیلم‌ها مورد توجه محقق قرار گرفته است. برخی مقالاتی که در این زمینه مورد استفاده قرار گرفته نگاهی بر فیلم اتنوگرافیک نوشته مهرداد عربستانی و کاربرد فیلم اتنوگرافیک در پژوهش‌های انسان‌شناسی نوشته ناصر فکوهی، مقالات شهاب‌الدین عادل، محمدتهامی نژاد و علی اکبر فرهنگی است.

چارچوب نظری

بی‌تردید رسانه‌های دیداری و شنیداری و بویژه فیلم‌های سینمایی بازتاب‌کننده ارزشها و هنجارهای جامعه هستند و در عین حال دارای قابلیت بالقوه ارسال ارزشها و الگوهای نوین رفتاری به جامعه می‌باشند. بنابر نقش چندگانه فیلم‌های سینمایی می‌توان از منظر بازتاب ارزشها نیز مورد مطالعه قرار گیرند. در این پژوهش از نظریه بازتاب برای بررسی فیلم‌ها و رویکرد انسان‌شناسی تفسیری برای تفسیر محتوای فیلم‌ها استفاده شده است. رویکرد نظری بازتاب، بخشی از نظریه‌ی کلان دیگریست که این

نظریه‌ی کلان همان تئوری بازنمایی است. تئوری بازنمایی سه بخش دارد که شامل نظریه‌ی انعکاسی، نظریه‌ی ارادی و نظریه‌ی ساختارگرایی می‌شود (راوودراد، ۱۳۸۴: ۵۹). رویکرد بازتاب همان بخش اول نظریه‌ی بازنمایی، یعنی تئوری انعکاسی می‌باشد که معتقد است خوب، خوب و بد، بد است و وظیفه‌ی رسانه آن است که واقعیات مثبت و منفی جامعه را به همان شکلی که موجود است، به تصویر بکشد. همچنین در این نظریه اعتقاد بر این است که قدرت فهم واقعیت وجود دارد و رسانه قادر به انعکاس جامعه است.

اما باید توجه داشت که دو سطح از واقعیت وجود دارد: سطح اول سطح واقعیت ارائه شده است که از ایدئولوژی و سلطه، آزاد است و سطح دوم سطح واقعیت بازنمایی شده است که با هم‌مونی و قدرت همراه و قرین است. بنابراین لازم است که بین این دو سطح در بررسی متون رسانه‌ای تفاوت قائل شد و پس از توجه به این سطوح به مطالعه‌ی نحوه‌ی بازنمایی واقعیت در سینما پرداخت. یکی از بهترین روش‌ها در مطالعه و بررسی متون رسانه‌ای تفسیر متن فیلم است.

در واقع تفسیر محتوایی فیلم همچون همه‌ی تحقیقات قصد دارد که پوسته‌ی به ظاهر توجیه شده و طبیعی بین دال و جهان داستان را کنار بزند و نظام عمیق‌تر تداعی‌ها و روابط فرهنگی‌ای را آشکار سازد.

باید توجه داشت که معنا چیزی از پیش تعیین شده نیست، بلکه فرهنگ آن را می‌آفریند. به دلیل وابستگی که بین معنا و فرهنگ وجود دارد، معنا امری تغییرناپذیر است و به عوامل تاریخی و اجتماعی بستگی دارد. بنابراین هدف از بکارگیری روش تفسیری، شکافتن پوسته‌ی روئین و عبور از معنای صریح و آشکار به معنای پنهان و تلویحی است. معنای صریح در تصاویر همان معنا و دریافتی است که همه‌ی افراد در برخورد اولیه‌ی با آن اثر، در ذهنشان نقش می‌بندد و معنای ضمنی بیشتر بر جنبه‌های فرهنگی، اجتماعی و تاریخی تکیه دارد (ضمیران، ۱۳۸۲: ۱۱۹).

از نظر گیرتز به عنوان نماینده‌ی از رویکرد انسان‌شناسی تفسیری مردم یک جامعه نمادها که در این مقاله نشانه‌های موجود در فیلم‌های سینمایی است را به منظور بیان جهان‌بینی، جهت‌گیری ارزشی، خصایل و دیگر جنبه‌های فرهنگی‌اش به کار می‌برند، پس این نمادها صرف نماد بودنشان نباید مطالعه شوند بلکه باید برای آن چیزی که آنها

درباره فرهنگ جامعه‌شان برای ما بازنمایی می‌کنند مطالعه شوند (گیرتز، ۱۹۷۳: ۸۹). همین طور که می‌دانیم انواع مختلف نمادها از جمله قوانین عرفی در یک جامعه بدون در نظر گرفتن معانی موجود در آنها برای یک انسان شناس تفسیرگرا اهمیت چندانی ندارد بلکه اهمیت آنها از این باب است که این نمادها می‌تواند بیان عینی و ملموس از ایده‌ها، نگرش‌ها، داوری‌ها و عقاید باشند. بنابراین کنشگران براساس آموزه‌های فرهنگی رایج در جامعه علایم و نشانه‌هایی را با معنای خاص برای مقاصدشان نشان می‌دهند و کار انسان شناس، تفسیر و بررسی این معانی از خلال علایم و نشانه‌هاست که مادر این مقاله در پی آن هستیم.

لذا در این مقاله از این دو رویکرد (بازتاب و تفسیر) برای بررسی فیلم‌های سینمایی مورد مطالعه در ارتباط با خویشاوندی و ازدواج جوانان در میان قوم لر استفاده شده است. در واقع تمرکز ما بر روی چگونگی بازنمایی قوانین عرفی حاکم بر خویشاوندی و ازدواج جوانان در فیلم‌های سینمایی مورد بررسی است و اینکه تفسیر کنیم با توجه به این فیلم‌ها جوانان جامعه مورد مطالعه درباره نظام خویشاوندی و ازدواج چطور فکر و عمل می‌کنند.

شایان ذکر است که در این مقاله منظور از بررسی نظام خویشاوندی، بررسی روابط بین نسل‌ها که به صورت سببی و نسبی ایجاد شده می‌باشد. ازدواج تحمیلی منظور نوعی خاص از ازدواج است که در آن گزینش همسر از طریق والدین یا بزرگترها و معمولاً بدون حضور و حتی نظارت طرفین صورت می‌پذیرد.

روش شناسی تحقیق

روش این پژوهش توصیفی - تفسیری مبتنی بر تکنیک‌های مشاهده، مصاحبه بوده است.

در این روش ما در ابتدا اطلاعات کلی در مورد طرح داستانی فیلم با تاکید بر نقش جوانان را توصیف کرده و سپس به بیان نشانه‌های خویشاوندی موجود در فیلم‌ها و انواع ازدواج‌های صورت گرفته پرداخته و در آخر هم ابعاد اجتماعی این ازدواج‌ها و کارکردهایشان را در قوم لر تفسیر کردیم.

تکنیک مشاهده: محقق به مشاهده امور و وقایع (که در این مقاله چهار فیلم قومیتی

استان لرستان بوده است) پرداخته و اطلاعات حاصل شده را یادداشت و آنها را مورد تفسیر قرار داده است. شایان ذکر است در این تحقیق به دلیل آنکه هدف ما تفسیر نظام خویشاوندی و ازدواج جوانان در قوم لر بوده است در چهار فیلم مورد مطالعه تنها به سکنس‌هایی که مباحث مطرح شده در این زمینه را مورد نظر قرار داده‌اند توجه کرده‌ایم. مسلماً اگر محقق با اهداف دیگری این فیلم‌ها را ببیند ممکن است به مباحث و سکنس‌هایی توجه کند که ما در این تحقیق به آن اشاره نکرده باشیم.

تکنیک مصاحبه: بخش عمده‌ای از اطلاعات و داده‌های مورد نیاز تحقیق از طریق مشاهده فیلم‌ها و تحلیل آنها حاصل شده اما در مواردی که نیاز به مصاحبه احساس شده از این روش هم استفاده شده است.

برای جمع‌آوری اطلاعات ما از دو گروه اطلاع‌رسان برای مصاحبه استفاده کرده‌ایم: گروه اول: کارگردانان مطرح آن منطقه بوده است که فیلم‌های قومیتی آنها در رسانه ملی و سینماهای کشور اکران شده‌اند. اطلاعاتی که از طریق آنها به دست آورده‌ایم شامل محتوای فرهنگی فیلم‌ها و انگیزه‌ی ساختن آنها، میزان آشنایی کارگردان با مباحث قومیتی و فرهنگی و این که تا چه حد این فیلم‌ها توانسته‌اند با واقعیت اجتماع قوم لر انطباق داشته باشند بوده است.

گروه دوم: اطلاع‌رسان‌های محلی بوده‌اند که عمدتاً افرادی بودند که فیلم‌های مورد تحقیق را مشاهده و درباره سنتها، آداب و رسوم و ساختار خویشاوندی قوم لر اطلاعات لازم و کافی را داشتند.

یافته‌های تحقیق

در این قسمت به تحلیل فیلم‌های سینمایی مربوط به قوم لر با تأکید بر دو فیلم نامزدی و خون بس به کارگردانی ناصر غلامرضایی، فیلم آرزوهای زمین به کارگردانی وحید موسائیان و یک فیلم کوتاه داستانی تولیدی سینمای جوان لرستان به نام عروس در گهواره می‌پردازیم. علت انتخاب این چهار فیلم موضوعات مرتبط با عنوان مقاله و موفقیت این فیلم‌ها در جشنواره‌های داخلی و خارجی بوده است. هر چهار فیلمی که مورد بررسی قرار می‌گیرد به نوعی نقش جوانان در نظام خویشاوندی قوم لر، انواع ازدواج‌های تحمیلی جوانان و تنگناهای سنتی موجود در آن قوم را بازنمایی کرده‌اند.

نام فیلم: خون بس

ژانر: اجتماعی

محل وقوع اتفاقات: شهرستان خرم آباد، الشتر و روستاهای اطراف

سال ساخت: ۱۳۷۰ (۱۹۹۲ میلادی)

موضوع فیلم نزاع بین دو طایفه در لرستان بر سر تقسیم آب است که منجر به قتل فردی از اعضای یکی از طوایف می‌شود. ریش سفیدان دو طایفه برای جلوگیری از تداوم موضوع فیلم نزاع بین دو طایفه در لرستان بر سر تقسیم آب است که منجر به قتل فردی از اعضای یکی از طوایف می‌شود. ریش سفیدان دو طایفه برای جلوگیری از تداوم خون ریزی و درگیری، طبق عرف معمول رسم خون بس و پیرو آن ازدواج تحمیلی خون بس را به اجرا در می‌آورند اما اجرای این رسم و سپردن دختری جوان از خانواده قاتل به مقتول هم نمی‌تواند جلوی تداوم خون ریزی‌ها را در بین آن دو طایفه بگیرد. همانطور که در فیلم به نمایش گذارده شده در جوامعی که ساختار آن برارتباطات عشیره‌ای و قبیله‌ای استوار است، نزاع‌های صورت گرفته معمولاً بر سر خاک، آب، مرتع، ناموس و گاه دزدی است. به هر حال نزاع به هر علت یا انگیزه که شروع شده باشد در صورتی که منجر به قتل شود شرایط و اوضاع منطقه را دگرگون می‌کند. در فیلم دیده می‌شود خانواده قاتل از ترس برخوردهای بعدی و احیاناً وقوع قتلی دیگر و غارت اموالشان به ناگزیر مایملک منقول خود را جمع آوری کرده و شتاب زده از محل سکوتشان خارج می‌شوند.

در آن طرف خانواده و بستگان مقتول جمع شده و برای انتقام جویی اعلام آمادگی می‌نمایند. گروهی از آنان خانواده قاتل را که کوچ کرده است تعقیب می‌کنند و گروهی به تخریب مایملک به جا مانده از آنها پرداخته و حتی به ایجاد حریق در خانه و اموال غیرمنقول به جا مانده از خانواده قاتل مبادرت می‌ورزند. در این میان عده نیز در پی اقدامات قانونی می‌افتند و موضوع قتل را به مامورین انتظامی گزارش می‌دهند. در جوامع مبتنی بر ساختار عشیره‌ای، فرد به عنوان جزئی از «پیکره اجتماع درجه و مرتبه بندی شده» تلقی می‌گردد که روابط درونی آن کاملاً روشن و جهت گیریه‌ای خویشاوندی دقیقاً در چارچوب آن تعیین شده است. بنابراین هرگونه لطمه و خسارت که

به فردوارد می‌گردد برحسب موضوع و اهمیت آن، سطوح خاصی از خانواده‌عشایری را متأثر و آنها را به واکنش یکپارچه و تعصب‌آمیزی وادار می‌کند. در متن چنین برداشتی از روابط فرد و جمع هرگاه فرد یا افرادی از طایفه به علت مسائل روزمره با هم درگیر شوند، دامنه آن به درگیر شونده‌ها محدود نمی‌شود بلکه گروه‌های خانوادگی مرتبط به آن طوایف را رودرروی هم قرار می‌دهد و جنگ طایفه بزرگ و دیرپایی رابعث می‌گردد. در ادامه فیلم می‌بینیم که قاتل توسط خانواده مقتول دستگیر شده و راهی زندان می‌شود و در این جاست که ریش سفیدان دست به کار شده با اجرای رسم خون بس، میزان خون بها را بنا بر عرف مشخص کرده و خواهر جوان قاتل را که در فیلم به رابطه عاطفی او با پسر دایی‌اش اشاره می‌شود به جای قسمتی از خون بها برای ازدواج با برادر مقتول انتخاب می‌کنند، در حالی که دختر جوان از این تصمیم اطلاعی ندارد و بعد از آگاهی نیز اجبار اجتماعی او را مجبور به پذیرش این وصلت می‌کند. او می‌داند اگر در جنگ و نزاعی دسته جمعی در ساختار عشیره‌ای یک نفر کشته شود دامنه آن چنان گسترده می‌شود که لاجرم با ریختن خون فردی از طایفه مقابل، دادن خون بهای هنگفت و دادن دختری از خانواده قاتل به خانواده مقتول، مسئله فیصله پیدا نمی‌کند پس می‌پذیرد در برابر ستمی که بر او تحمیل می‌شود^۱ آرامش را بین دو طایفه بازگرداند.

در ادامه فیلم می‌بینیم که برادران پدر مقتول از آشتی دو طایفه راضی نیستند و قبول خون بهارا ننگ و بر خود شرم آور می‌دانند به همین جهت قضیه به صورت آتش زیر خاکستر باقی می‌ماند تا این که دیری نمی‌پاید که حدیث کهنه کینه طایفه، بار دیگر تکرار می‌شود و این بار قاتل توسط آنها کشته می‌شود و نزاع ادامه پیدا می‌کند. در

^۱ - در ازدواج‌های تحمیلی خبی صل اگر چه دختر و پسر بدون اختیارتن به این امر می‌دهند لیکن این دختر است که فدا می‌شود زیرا دختری که به عنوان خون بها در مقابل قتل به خانه بستگان مقتول می‌رود تسلیم محض آن خانواده می‌باشد و عموماً شرطی در بین گذاشته می‌شود با دو بند: الف - داماد حق جدا کردن خانه خود را ندارد یعنی دختری که به جای خون بها آمده بایستی تا آخر عمر در خانه بستگان مقتول زندگی کند. ب - دختر در خدمت خانواده مقتول است و هرکاری را که به او ارجاع می‌دهند بایستی بدون چون و چرا انجام دهد.

واقع فیلم به صورتی پایان می‌یابد که برتداوم این‌گونه قتل‌ها تأکید دارد تا هشدار می‌باشد در جهت بررسی ریشه‌ای‌تر و جدی‌تر با این‌گونه مسائل قومی و محلی.

نام فیلم: نامزدی

ژانر: اجتماعی

محل وقوع اتفاقات: شهرستان خرم آباد و الشتر

سال ساخت: ۱۳۷۵

در این فیلم "عزیز" جوان پرشور عشایری پس از مراسم نامزدی‌اش با «گل آفتاب» به جبهه می‌رود و اسیر دشمن می‌شود. او پس از آزادی به روستایش برمی‌گردد و متوجه می‌شود در غیابش برادرش "علی زمان" از دنیا رفته و "خدابس"، همسر برادرش با دو فرزند خردسال دختر و پسر، در خانه آنها زندگی می‌کند. خانواده گل آفتاب اصرار دارند هر چه زودتر ازدواج صورت گیرد و تکلیف دختر به انتظار نشسته‌شان روشن شود از طرفی، طبق یک سنت قدیمی، خانواده خدابس نیز که با خواستگاران متعددی برای او روبرو هستند، می‌خواهند هر چه سریعتر تکلیف خدابس و فرزندانش را بدانند. مادر عزیز، به تنها پسرش اصرار می‌کند نامزدی خود را به هم بزند و با خدابس ازدواج کند، اما این کار برای عزیز که چند سال کوچک‌تر از خدابس است و علاقه زیادی به نامزدش دارد، دشوار است. سرانجام عزیز حاضر می‌شود به دلیل جبر اجتماعی، نامزد جوان و زیبای خود را رها و همسر مسن و نه چندان زیبای برادرش را به عنوان همسر برگزیند یا بهتر بگوییم با هنجارهای جامعه‌اش هم‌نوا شود و قید و بندهای آن را بپذیرد.

ازدواج یک نهاد اجتماعی است که در خود ویژگی‌های کل جامعه را منعکس می‌نماید. ازدواج لویرات که در این فیلم مطرح شد، الگویی خاص از ازدواج تنظیم شده و فرمایشی است و در آن گزینش همسر از طریق والدین و ریش‌سفیدان و بدون رضایت طرفین عقد صورت می‌گیرد. بر اساس مطالعات صورت گرفته به نظر می‌رسد اولین بار این رسم در کتاب مقدس انجیل و در قوم یهود مطرح شده است (schwimmer, 2003).

در آیه‌های ۵-۱۰ انجیل این ازدواج کاملاً تعریف شده و قوانین آن نیز مطرح گردیده است «هنگامی که برادران با یکدیگر زندگی می‌کنند و یکی از آنها می‌میرد، برادر بزرگتر باید با بیوه برادر متوفای خود که فرزند ندارد ازدواج کند و اولین فرزند متعلق به برادر متوفی خواهد بود. این ازدواج برای حفظ میراث برادر است و اگر کسی از گرفتن زن برادر خود ابا کند بزرگان و مشایخ قوم او را نصیحت کرده و اگر باز هم قبول نکند او را رسوا و طرد می‌کنند».

ازدواج اجباری لویرات را باید در یک معنا، نفی و یا سرکوب کامل بعد عاطفی در ازدواج دانست، که این مسئله به خوبی در فیلم به نمایش درآمده است و به بیانی دیگر این فیلم نشان داده است که هنوز هم در جوامع سنتی انتخاب همسر برای جوانان نه براساس میل و علاقه دو طرف به ازدواج، بلکه به دلیل جبر اجتماعی صورت می‌گیرد و هنجارها و انتظارات عمومی است که مرد را مجبور می‌کند در حالی که مجرد و در شرایط سنی پایین‌تر از بیوه برادرش است با او ازدواج کند حتی اگر رغبتی به انجام آن نداشته باشد. می‌توان گفت مسئله حفظ میراث، فرزند آوری و بازسازی خانواده نخستین از مهم‌ترین کارکردهای این ازدواج در جامعه عشیره‌ای می‌باشد.

نام فیلم: آرزوهای زمین

ژانر: اجتماعی

محل وقوع اتفاقات: یکی روستاهای لرستان

سال ساخت: ۱۳۷۹ (۲۰۰۱ میلادی)

در فیلم آرزوهای زمین، وحید موساییان به سه نکته اشاره کرده است، اول ازدواج اجباری جوانان، دوم فرار از خانه و سوم انجام قتل‌های ناموسی.

در این فیلم آورده شده است که تعدادی از دختران جوان برای جلوگیری از ازدواج‌های اجباری، فقدان امنیت در محیط خانه، تهدیدهای آزار دهنده و تعارض‌های کلامی تصمیم می‌گیرند با معشوقه خود فرار کنند. همان‌طور که "گل بانو" دختر جوان فیلم آرزوهای زمین، به معشوقه‌اش مراد این پیشنهاد را می‌دهد اما مراد به‌عنوان یک عاشق جوان اما عاقل این قضیه را نمی‌پذیرد زیرا می‌داند انجام این عمل سبب مرگ خودش و گل بانو توسط علی‌یار برادر گل بانو می‌شود چنان‌که بارها در فیلم، قضیه

صدیقه عاشق ناکام که اقدام به چنین عمل هنجارشکنانه و سنت‌ستیزی زده است و سپس توسط برادرش کشته شده، مطرح و بیان می‌شود. در این فیلم نشان داده می‌شود که به نوعی قتل‌های ناموسی اوج امتیازی است که مردان در نقش پدر، شوهر، برادر و خواستگار به دلیل مرد بودن برای خود قایلند و وقتی زنی خلاف هنجارهای مورد انتظار آنها عمل می‌کند و یا فقط شبیه این کار برایشان به وجود می‌آید، به خود اجازه می‌دهد که علیه این زن حکم قتل صادر کنند و آن را به اجرا گذارند.

در میان این اجتماع سنتی، دختر جوان و در این فیلم گل بانو، به دلیل ارتباط مستقیم و ناگسستنی‌اش با آن چه که ناموس و غیرت خوانده می‌شود جزء دارایی‌های مرد که در اینجا علی‌یار، برادر اوست به حساب می‌آید و اوست که توانایی تصمیم‌گیری در مورد آینده گل بانو را دارد. امیال و عشق گل بانو نادیده گرفته می‌شود و جای آن را منفعت طلبی برادرش علی‌یار می‌گیرد که اگر گل بانو با «مش کرم» مرد ۵۰ ساله‌ای که همسرش را از دست داده ازدواج کند به دلیل قرار داشتن مش کرم در طبقه اجتماعی بالاتر، علی‌یار نیز می‌تواند از امکانات او استفاده کند.

برادر گل بانو این اجازه را به خود می‌دهند که او را خرید و فروش و یا مبادله کنند. مردان در این جوامع - که جوامع به اصطلاح مردسالار و پدرسالار هستند - اختیار تام زنان و دختران و خواهران خود را برای خود محترم و محفوظ می‌دارند. نگاه شیء‌گونه و کالاوار به زن در جوامع مردسالار سنتی باعث بروز واکنشهایی از قدیم الایام در میان زنان شده است. زنانی که اراده خود را مسخر شده امر پدران و برادران خود می‌دانند به یک عمل انتقام جویانه مبادرت می‌ورزند، که باعث سلب احترام و کسری شأن پدران و برادران خود می‌شود همان کاری که گل بانو با فرار خود و رفتن به پناهگاه پسر مورد علاقه‌اش انجام داد، هر چند که می‌دانست پایان خوشی برایش متصور نیست.

نام فیلم: عروس در گهواره

نوع فیلم: فیلم کوتاه - داستانی

محل وقوع اتفاقات: طایفه دریکوند

سال ساخت: ۱۳۸۵ (۲۰۰۶ میلادی)

در این فیلم در خانواده از طایفه دریکوند دختری متولد می‌شود که توسط مامای سنتی نافش رابرای پسری به نام مراد می‌بُردند. دختر بزرگ شده و برای ادامهٔ درسش روستا را ترک می‌کند. اما هنگامی که به آن جا باز می‌گردد با اصرار خانواده جهت ازدواج با مراد مواجه می‌شود. دختر جوان که این رسوم را کهنه و قدیمی می‌داند زیر بار نمی‌رود ولی در آخر به خاطر شرایط سخت خانوادگی «اصرار پدر و مادر» و اجتماعی چاره‌ای جز پذیرش این ازدواج ندارد و علیرغم میل باطنی‌اش با مراد ازدواج می‌کند. (همانطور که در فیلم عروس آتش هم همین ماجرا نمایش داده می‌شود ولی چون در حوزه قومی اعراب روی داده و در این مقاله خود را محدود به قوم لر کردیم، از توصیف آن خودداری می‌شود).

همان طور که می‌دانیم ازدواج ناف بر به محض تولد نوزاد دختر صورت می‌گیرد که هنگام بردن نافش اورابه نام پسری از نزدیکانش که معمولاً یکی از پسر عموهای دختر است می‌برند و دختر از آغاز نامزد یک مرد معین می‌شود. یک چنین دختر و پسری تکلیفشان از ابتدای زندگی معلوم است و از آن به بعد همه ساله هدایایی در تمام اعیاد مختلف ملی و مذهبی از طرف خانواده داماد برای عروس برده می‌شود تا زمانی که دختر به سن ۹ سالگی برسد و به عقد پسر درآید. گاه بعد از عقد اگر دختر به رشد جسمانی مطلوبی رسیده باشد ازدواج هم صورت می‌گیرد.

این نوع ازدواج فردگرایانه نیست. زیرا نه توسط افراد ذینفع صورت می‌گیرد و نه هدف غایی در آن ضرورتاً سعادت طرفین ازدواج است. معمولاً ازدواج ناف بر، زمانی صورت می‌گیرد که هدف، تامین مجدد وفاق و دوستی بین دو خویشاوند باشد که بر اثر حادثه ای روابط آنها تیره شده است و یا با این ازدواج از تقسیم شدن املاک یک خانواده جلوگیری شود. نتیجه این اقدام آن است که هیچ نوع توجهی به جهات ذهنی، اخلاقی و سنخیت زوجین از دیدگاه بینش و طرز فکر آنان مبذول نمی‌شود. ما در این فیلم با

شرایطی روبرو هستیم که دختر جوان ناف بر شده با ناهماهنگی نقش اجتماعی و شخصیت فردیش مواجه است. یعنی نقش اجتماعی که دختر عهده دار آن است با نظام شخصیتی‌اش تناسب ندارد. والدین و جامعه از او انتظار دارند با مراد پسری که به نامش ناف بر شده ازدواج کند و خود او می‌خواهد برای رسیدن به اهداف زندگی‌اش همسر، شغل و محل زندگی خاصی انتخاب کند. حال اگر او انتظارات جامعه و خانواده‌اش را نادیده بگیرد سبب نارضایتی آنها خواهد شد و اگر براساس انتظار آنها عمل کند احساس از خود بیگانگی می‌کند، پس این مشکل به عنوان حالتی از عدم تعادل بین نظام اجتماعی و نظام شخصیتی منشا بروز نارضایتی و تعارض در دختر جوان می‌شود.

با توجه به فیلم‌های مورد بررسی و به خصوص فیلم عروس در گهواره به نظر می‌رسد که امروزه جامعه سنتی - طایفه‌ای لرستان دارای ساختار دوگانه است. بخشی از این ساختار سنتی و قسمت دیگر به اصطلاح مدرن است. بخشی از عناصر مدرن در کنار سایر عناصر سنتی قرار گرفته و پذیرفته شده‌اند نظیر تحصیل جوانان همانطور که در فیلم مشاهده کردیم، اما برخی دیگر از این عناصر در تقابل با عناصر سنتی قرار گرفته و سبب اختلال و ناهماهنگی در ساختار خانواده گردیده‌اند، نظیر انتخاب همسر برای جوانان. هنگامی که دختری درس می‌خواند و نسبت به محیط اطرافش و تغییرات آن آگاه می‌شود مسلماً دیگر نمی‌توان او را مجبور به ازدواجی کرد که او درانتخابش هیچ نقشی نداشته است و اگرهم این اتفاق به علت جبراجتماعی صورت پذیرد، آینده‌ای روشن را نمی‌توان متصور بود.

نتیجه گیری

فیلم‌های مورد بررسی بازتاب جامعه طایفه‌ای و سنتی لرستان است که به بازنمایی ارزشهای ازدواج در این جامعه پرداخته است. گیدنز در توضیح ازدواج‌های سنتی و خویشاوندی آمده است: بیشتر ازدواج‌ها در فرهنگ‌های سنتی "ازدواج‌های خویشاوندی" بود. از افراد انتظار می‌رفت، یا مجبور بودند، که یا شریک زناشویی انتخاب شده از میان افراد خاصی، که به وسیله روابط خویشاوندی معین می‌شد، ازدواج کنند. عضویت در گروه خویشاوندی عامل سازمان‌دهنده برای تشکیل روابط زناشویی است. این جریان به طور کلی روز به روز کمتر می‌شود. (گیدنز، ۱۳۷۶: ۴۳۲)

گرچه می‌توان به جرأت گفت که ابعاد حیات طایفه‌ای برگرفته از روابط خویشاوندی است یعنی قوام و تداوم آن در گرو ازدواج جوانان است و از همین روست که ازدواج جوانان زیر نظر دقیق جامعه و با کوشش نمایندگان که بزرگترها، ریش سفیدان و والدین است انجام می‌پذیرد. کارکرد ازدواج جوانان در جوامع ایلی، بسط شبکه خویشاوندی و گسترش وفاق اجتماعی است و شاید بتوان گفت در کمتر جامعه انسانی خویشاوندی سببی و ناشی از ازدواج این چنین در ریشه‌های حیات انسانی رسوخ کند و وفاق جامعه از آن ریشه گیرد (ساروخانی، ۱۳۸۲: ۲۱۴).

هر چند کاهش کشمکش‌ها و ایجاد وفاق جمعی در این جوامع قربانیانی نیز دارد که اکثر آنها جوانان هستند، بررسی جامعه مورد مطالعه (۴ فیلم سینمایی حکایت از قربانی نمودن علایق فردی بر علائق جمعی و طایفه‌ای می‌نماید و همه این فیلم‌ها نمایندگان بازتاب‌کننده جوامع سنتی موجود در لرستان هستند که نشان می‌دهد برای حفظ ساختار ایل و ارتباطات طایفه‌ای علائق فردی قربانی می‌شوند. پس تا جامعه سنتی و ایلیاتی ما نتواند روابط دیگری را جایگزین روابط خویشاوندی و سنتی نمایند ما شاهد معضلات فرهنگی در این جوامع خواهیم بود.

Archive of SID

منابع

- آموسی، مجنون (۱۳۸۴) پدر سالاری و فرار دختران در میان کردها، گاهنامه نویسا، شماره چهار.
- اجلالی، پرویز (۱۳۸۳) دگرگونی اجتماعی و فیلم‌های سینمایی در ایران (جامعه‌شناسی فیلم‌های عامه پسند ایرانی، (۱۳۵۷-۱۳۰۹)، تهران، فرهنگ و اندیشه.
- عزازی، شهلا (۱۳۷۶) جامعه‌شناسی خانواده. تهران، روشنگران و مطالعات زنان.
- اکرامی، محمد (۱۳۸۴) مردم‌شناسی اصطلاحات خودمانی. مشهد، ایوار.
- برزویی، علیداد (۱۳۸۳) آئین‌ها و باورهای مذهبی مردم لرستان. خرم‌آباد، افلاک.
- بدیع، برتران (۱۳۷۶) فرهنگ و سیاست. ترجمه احمد نقیب‌زاده، تهران، دادگستر.
- تامین، ملوین (۱۳۷۳) «جامعه‌شناسی قشربندی و نابرابری‌های اجتماعی»، ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر، توتیا.
- چنگائی، عزت‌الله (۱۳۷۵) فرهنگ قوم لر، لرستان، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- رحمانی، جبار (۱۳۸۵) تفسیر فرهنگ، سایت دکتر ناصر فکوهی.
- روشه، گی (۱۳۸۰) تغییرات اجتماعی، تهران، نی.
- روح‌الامینی، محمود (۱۳۶۵) زمینه فرهنگ‌شناسی، تهران، عطار.
- ریویر، کلود (۱۳۸۱) درآمدی بر انسان‌شناسی. ناصر فکوهی، تهران، نی.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۲) جامعه‌شناسی خانواده، تهران، سروش.
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۲) روش تحقیق در علوم اجتماعی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی.
- سرلک، رضا (۱۳۸۵) آداب و رسوم و فرهنگ عامه‌ایل بختیاری چهارلنگ. تهران، طهوری.
- سیف، علی‌اکبر (۱۳۶۸) روشهای اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی، تهران، رشد.
- شاملو، کاظم (۱۳۸۳) بررسی انسان‌شناسانه موسیقی نواحی مرکزی لرستان، پایان‌نامه. شادابی، سعید (۱۳۷۷) فرهنگ مردم لرستان، خرم‌آباد، افلاک.
- فکوهی، ناصر (۱۳۸۴) کاربرد فیلم اتنوگرافیک در پژوهشهای انسان‌شناسی، کتاب ماه هنر شماره ۷۴-۷۳.
- فکوهی، ناصر (۱۳۸۱) تاریخ اندیشه و نظریه‌های انسان‌شناسی، تهران، نی.
- کامیابی مسک (۱۳۸۷) احمد، مقاله «بازتاب مسائل زوج و خانواده در نمایشنامه‌های ایرانی با رویکرد جامعه‌شناختی»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۳۴.
- کوئن، بروس (۱۳۷۱) «درآمدی به جامعه‌شناسی»، ترجمه محسن ثلاثی، فرهنگ معاصر.
- کوپر، آرام (۱۳۸۶) فرهنگ، هویت و پروژه مردم‌شناسی، ترجمه علی مرشد‌زاد.
- کوزر، لوئیس (۱۳۷۸) روزنبرگ، برنارد، نظریه‌های بنیادی جامعه‌شناختی، فرهنگ ارشاد، نی.

گیدنز، آنتونی (۱۳۷۳) «جامعه‌شناسی»، ترجمه منوچهر صبوری، نی.
گیدنز، آنتونی (۱۳۷۶) «جامعه‌شناسی»، ترجمه منوچهر صبوری، نی، ۴۳۲.
ماسوری، شکوفه (۱۳۸۳) خی صل (خون صلح)، نامه انسان‌شناسی، سال اول، شماره سوم، بهار و تابستان.
مدیریت و برنامه‌ریزی استان لرستان، طرح جامع استان لرستان، سیمای لرستان ۱۳۸۴.
مقصودی، منیژه (۱۳۸۶) انسان‌شناسی خانواده و خویشاوندی، تهران، شیرازه.
هاشمی، عبدالرضا (۱۳۷۹) مقاله نگاه ساختاری به مسایل خانواده در لرستان، مجموعه مقالات همایش شورای فرهنگی عمومی استان.

H. S. Becker, *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, Free Press, 1963.
Duranti, A (1991) *Linguistic Anthropology*, New York: Cambridge.
Erikson, Th. HxNielsen F. S (2001) *A history of Anthropology 3*
Fischer, Emst. *The Necessity of Art: a Marxist Approach* Middlesex: Penguin Books, 1971.
Geertz, C (1973) *The Interpretation of Culture*, New York,
Schwimer, Brian. *Levirate Marriage*: University of Manitoba. September 2003.

Archive of SID